

УВОД

Присуство и културни утицај који графити имају свакако заслужују велику истраживачку пажњу. Савремено друштво, а нарочито његов урбани део, недовољно је истражено ако се узима у обзир овај друштвени и културолошки феномен. Графити су данас постали неизбежни део људског окружења и боравишта. Они су одраз реаговања, пре свега, младе популације на доминирајуће друштвене вредности. Оно што их чини социолошки и културолошки посебно значајним, графитизам је врло често био носилац или најављивач великих друштвених и културних промена. И када има вандалистички и када има уметнички карактер графитизам је облик визуелизације друштвених промена или реакције супкултурних група или појединачне жеље за исказивањем личних и друштвених осећања.

Графитизам је и показатељ демократског и плуралистичког опредељења друштва и друштвеног присуства слободоумних естетa, али у исто време један део графитизма несумњиво спада у видљив облик људске деструктивности и вандализма. Зато је циљ овог рада да покрене питање односа између графитизма и вандализма. Хипотетичко полазиште рада је да сви облици графитизма не спадају у вандализам и деструктивност, већ да је значајан број графита израз било егзистенцијалног самоистраживања младих, било озбиљне и признате уметничке експресије или последица реаговања младих на друштвени свет који их окружује.

ШТА СУ ГРАФИТИ?

Писање графита на јавним површинама јесте појава која има дуги историјски ток. Графити су познати још од античког доба. Корен речи графит потиче од грчке речи *γραφο* – што значи писати. Графити се испољавају кроз текстуалне, ликовне, знаковне поруке које се исписују или цртају на јавним површинама и који имају за циљ да анимирају ширу јавност. Постоје различите врсте графита. Према начину исказивања мо-

гу се поделити на *записе, цртеже, мурале, знакове, симболе* или њихову комбинацију (Ђорђевић, 2002). Они могу бити лични израз али и групни или супкултурни израз. Према садржају порука или цртежа графити се деле на идеолошке, политичке, верске, спортске, музичке, уметничке, хумористичке, личне итд. Према поруци у графитима, месту њиховог оглашавања и последицама које изазивају они могу бити злонанамерни и *девијантни* али и *слободоумни* и *естетско-уметнички*.

Графити су феномен који се креће између два крајња пола: вандализма и уметности. Проблем са проценом где припадају графити (деструкцији или естетици) потиче из општијег питања односа слободе изражавања појединаца и група и угрожавања материјалних вредности. Зато је јако важно да прво видимо шта представља у појмовном и садржинском смислу вандализам.

ПОЈАМ И КАРАКТЕРИСТИКЕ ВАНДАЛИЗМА

Појам вандал потиче од нецивилизованих варвара Римског доба, племена готско-германског порекла које је 455. године опљачкало Рим и у њему уништило вредна материјална и културна достигнућа римске цивилизације. Око 1700. године њихово име постаје, у литератури и јавном говору у Европи, синоним за недостатак културе, варварско понашање, примитивизам, немилосрдну деструкцију или пљачкање било чега лепог или достојног поштовања.

Најопштије схватање вандализма би било да он представља намерно или злонамерно уништавање, оштећивање, унакажавање или наружавање сваке јавне или приватне својине.

М. Милосављевић дефинише вандализам као својеврсни вид силецијства и агресије који је усмерен ка уништавању различитих материјалних друштвених вредности, док у изворном смислу вандализам подразумева оштећивање и деструкцију уметничких, културних и историјских вредности. Реч је о специфичној агресији на микросоцијалном плану коју најчешће испољавају групе младих и која се састоји у деструкцији материјализованих облика људске културе која су друштвена добра (Милосављевић, 2003).

М. Бошковић вандализам дефинише као „пустошење, уништавање добра и колективну дивљу страст за рушењем и уништавањем материјалних, историјских и културних вредности” (Бошковић, 1999). Алан Грос вандализам дефинише као „дивље, очигледно немотивисано уништење или нано-

шење штете имовини без икакве користи за било кога, а најмање за учиниоца или као противзаконито уништење или оштећење имовине било којом методом, укључујући и паљевину” (Гросс, у: Бошковић, 1999).

Према једном извештају америчког ФБИ вандализам представља „намерно или ненамерно разарање, оштећење, повређивање или унакажење имовине без пристанка власника или особе која врши надзор или контролу над имовином” (ФБИ Репорт, у: Бошковић, 1999). У аналитичком тексту шкотске полиције о вандализму, он се дефинише као намерно или несмотрено уништавање или оштећивање имовине која припада другим људима (Lothian & Borders Police Fact Sheet, Scotland, 1996).

Наш Кривични законик обухвата поједина кривична дела која спадају под појам вандализма као што су: оштећење туђе ствари, оштећење стамбених и пословних зграда и просторија, изазивање опште опасности, уништење јавних уређаја, насилничко понашање, учествовање у скупини која изврши насиље, крађе (Југовић, 2002).

На крају анализе изложених дефиниција вандализма може се закључити да је вандализам *комплексна, вишедимензионална грушћивена појава и грушћивена девијација и облик грушћивене и људске деструктивности који је усмерен ка унишћивању и оскрнављивању материјалних добара и вредности*.

Вандализам се испољава кроз бројне облике (унутар којих сусрећемо и графитизам) али су најчешћи следећи (Cohen, 1972; Југовић, 2002):

1. *Аквизићивни вандализам или вандализам стишћања* – када се оштећује неко материјално добро како би се дошло до новца или неке вредности и својине; на пример, уништавање или крађе јавних телефона и говорница да би се дошло до новца из телефонских апарата;
2. *Такћички вандализам* – када уништавање или скрнављење неке материјалне вредности представља свесну и намерну тактику којом би се постигао сасвим други циљ; на пример, уништавање расвете на необезбеђеним јавним паркинзима или у насељима како би се лакше обијали аутомобили;
3. *Идеолошкки вандализам* – где скрнављење има за циљ да се остави политичка порука или претња; на пример, писање политичких слогана на зидовима, скрнављење религијских обележја и гробова;
4. *Освећнички вандализам* – испољава се као вид реванша појединца или група према њиховом доживљају неправде; симптоматичан и чест пример је када ученик, незадовољан оценом, разбије школске прозоре или уништи школски инвентар;

5. „Плау” вандализам или вандализам као последица игре – при чему оштећење неког добра настаје случајно и ненамерно у игри; на пример, дечаци који играју фудбал у школском дворишту лоптом ненамерно поломе прозор на школи или суседној згради;
6. *Злонамерни вандализам* – када уништавање неке имовине настаје као последица индивидуалног изражавања беса или неке фрустрације; на пример, гребање и ударање оштрим предметом по скупим аутомобилима;
7. *Безојасни вандализам* – представља оштећивање имовине које млади доживљавају као неважну или безвредну; на пример, резбарење, бушење или писање по седиштима у јавном транспорту (возу, аутобусу);
8. *Хулијанство* – које се односи на део спортских, најчешће фудбалских навијача којима изражавање насиља према другима или према имовини постаје део трајног понашања и стила живота;
9. *Рајни вандализам* – када појединци или групе, било систематски, организовано и по наредби претпостављених, било индивидуално и неорганизовано, користе ратне операције како би уништили вредна културна, уметничка, религијска и материјална добра противничке или непријатељске стране. Овде се ради о ратним активностима које су противне и ратном праву и конвенцији о вођењу борбених операција.

Значајно питање расправе о вандализму (и графитима када чине део вандалистичког понашања) јесте питање о његовим последицама. Последице вандализма су бројне. Вандализам ствара велике губитке материјалних средстава која се издвајају како би се санирала уништена или оштећена добра. Школе, пошта, јавни превоз, грађани, издвајају велике суме новца за надокнаду или санацију уништених или оштећених вредности.

Вандализам има негативне утицаје на економски развој унутар градова јер исцрпљује градске финансијске ресурсе потребне за друге програме. Поред економских последица, вандализам може оставити и културне последице, када дође до напада на посебно вредне културне, уметничке или религијске вредности. Он оставља последице које битно умањују квалитет живота у локалним заједницама и микро средини, и то не само због материјалних оштећења која оставља, него и због стварања осећања угрожености и страха код људи.

Где се налазе узроци вандализма?

У психолошкој литератури вандализам се најчешће објашњава одређеним индивидуално-психолошким или социјално-психолошким факторима као што су: деиндивидуализација личности, тензија примитивних

импулса, снижени праг на фрустрацију, имитација групе или масе, емоционална незрелост, агресивност, различите неуротске и психопатске сметње и слично. Узроци вандализма се тумаче и као последица неких других друштвених девијација као што су алкохолизам, наркоманија, скитња, беспосличење, итд.

Овакав приступ разумевању узрока вандализма је једностран јер занемарује чињеницу да је вандализам и друштвена појава и да је он директан одраз социјалног, економског, политичког и културног стања у неком друштву. Девијантни идеолошки вандализам настаје као директна последица ксенофобије, нетолеранције или расизма када су они присутни у друштву. Пример Хитлерове фашистичке Немачке је показатељ како деструкција, некрофилна агресивност и расни вандализам могу постати и део државне идеологије (Југовић, 2002).

За Ериха Фрома вандализам представља облик малигне агресивности која се испољава преко некрофилног карактера. У карактеролошком смислу он некрофилију описује као страсну склоност свему што је мртво, гњило, труло, нездраво; то је страст за претварањем живог у неживо; за деструкцијом ради деструкције; то је искључив интерес за све што је механичко (Фром, 1984).

Узроци вандализма као друштвене девијације, по Фрому, потичу из болесног друштва у коме се човек осећа уплашен, издвојен, немоћан и несигуран. Узроци вандализма проистичу из религијских и политичких сукоба, сиромаштва, крајње досаде човека, безначајности појединца у савременом друштву. Уколико нема повољних услова за развој човека као што су присуство слободе, активирајуће стимулације, одсуство експлоататорске власти, начин производње усредсређен на човека, онда се јављају манифестације синдрома изопачавања живота, као што су садомазохизам, деструктивност, похлепа, нарцисоидност, карактерна некрофилија или вандализам, итд.

Теорије девијантних супкултура (Cohen, 1955; Cloward, Ohlin, 1960) узроке девијантности, па и вандализма као облика насиља, виде у положају појединих друштвених група које немају легитимне могућности или имају различите приступе нелегитимним могућностима да се прилагоде конвенционалним вредностима и нормама доминантне културе средње класе. Маргиналан положај ових група проистиче из њихове немогућности да се прилагоде доминантном вредносно-нормативном систему што код њих рађа „статусну фрустрацију” или притисак ка девијантном одговору. Такво стање узрокује да се они организују у девијантне групе или

супкултуре које се налазе у конфликту са припадницима власти и доминантним средњим класама.

На крају ове сажете анализе појма и карактеристика вандализма мора се истаћи да сви његови облици, а пре свега велики део графита, немају анти-социјални карактер, нити сви облици вандализма извиру из девијантне природе појединца или групе. Чак, неки аутори сматрају да највећи део вандалистичког понашања нема девијантан карактер. Неки познати светски истраживачи вандализма мишљења су да три четвртине вандалистичког понашања није девијантно (Geason и Wilson, 1990).

Из ових разлога, а да би смо одговорили на питање односа вандализма и графита, примерено је вандализам поделити на два општа типа: 1) на вандализам који извиру из девијантног карактера нечијег понашања – то је понашање чија је интенција злонамерна, са предумишљајем, са свесном намером да се оштети материјална вредност и чија је крајња порука девијантна и на 2) опортунистички вандализам – где не постоји свесна и злонамерна интенција да се уништи материјална вредност и где је порука таквог чина суштински недевијантна (Југовић, 2002).

ДРУШТВЕНА ФЕНОМЕНОЛОГИЈА ГРАФИТИЗМА

У савременим друштвима, графити су најчешће израз поткултура младих и урбаног – градског живота. Они су део ширих поткултурних стилова кога чине имиџ (одећа, обућа, фризура), музика, ритуали и арго-језик. Свака поткултура изражава се у посебном, алтернативном систему вредности или начину живота који се разликује од доминирајућих вредности ширег друштва: било у прихватању вредности и начина живота које шира култура одбацује, или у посебном вредновању, или самосвојном тумачењу неких општеприхваћених друштвених вредности.

Графити су погодно средство којим се поткултуре јавно оглашавају и скрећу пажњу на себе и свој доживљај света, живота или друштва. Њих исписују поједине поткултурне групе и појединци, при чеми сами графити одсликавају њихову супкултурну групу преко језика и симболике порука које остављају на јавним површинама. Такође, графити су један од начина показивања и потврђивања поткултурних идентитета.

Да су графити део урбаног и градског живота добар пример је тзв. *underground култура* или фигуративно речено „подземна култура”. Она се изражава кроз ликовне и текстуалне графите у метроима, подземним железницама, хаусторима или подземним пролазима. „Уметници” су нај-

чешће тинејџери који „своју уметност” обично изводе и у сталном страху од присуства представника закона (полиције), која их најчешће прогања и недозвољава њихову делатност. Ипак, и у таквим околностима, андерграунд „уметници” стварају своја непоновљива дела, стилове и ознаке. Многа од ових ликовних дела заслужују да понесу ознаку „врхунског” у уметности, што се надаље и догађа, „јер дела подземне уметности данас се већ могу наћи у елитним галеријама савремене уметности, утичући тако и на шира схватања модерне уметности (модерности) и поткултурних уметничких стилова” (Ђорђевић, 2002: 405).

Исто тако у градовима срећемо и *мурал-графитије*. Некада локалне заједнице дозвољавају и наручује ликовне графите, цртане спрејом или бојама, на одређеним јавном површинама како би окружење учинили лепшим. Међутим, некада се јављају и тзв. *дивљи мурали* који не подлежу никаквим уметничким обрасцима, нити су последица жеље локалних власти. Дивљи мурали су део „*бруи-артиа*” и исказују се кроз сирову „уметничку” комбинацију зидног сликарства и тескуалних графита. Обично су реакција социјално-просторно гетоизираних група младих на свој животни и друштвени положај.

Графити не морају да буду само плод поткултурне реакције него и индивидуалне. Писањем или цртањем по неким јавним површинама графитима се изјављује љубав и верност, удвара супротном полу, показује лични став о нечему, покушава се изаћи из анонимности. Такође, писање графита може бити мотивисано личним осећањима као што су: љутња, досада, реванш против окружења, жеља за отпором ауторитетима али и естетским осећањима. Графити су, зато, често резултат личне жеље за друштвеним коментаром, забавом, убеђивањем других али некад и жељом да се неко увреди, оштети материјална вредност, итд. Писање графита може бити резултат нечијег нагона или жеље да каже нешто, да коментарише, информише, забави, убеди, увреди или једноставно да потврди његово или њено постојање, овде на земљи (Geason, Wilson, 1990).

Да би смо проценили да ли графити имају девијантан и вандалистички карактер морамо узети у обзир више критеријума: моћив, врсну њоруке, месно њоруке, језик њоруке, симбол њоруке и друштвене последице које може неки графити да изазове. Формално-правно свако недозвољено писање графита на јавним површинама има прекршајни или кривични карактер. Један велики део графита и јесте усмерен ка оштећивању материјалних, културних и верских вредности. Многи графити су показатељи примитивности и ниског културног нивоа „творца” текста или цртежа.

Вандалистички графити имају за последицу унакажавање јавних и приватних објеката. Они могу изазивати и страхове код људи у зависности од врсте и места поруке. Исто тако, графити имају за последицу значајно трошење јавних и приватних средстава како би се санирале последице наружења објеката или материјалних вредности. Поједини графити повезани су са девијантним супкултурама.

Графити су често израз и политичке, верске и културне нетрпељивости. Није редак пример да тзв. графитисти својим спрејевима уништавају „читаве градске четврти, метрое, хаусторе и остале јавне површине у градовима. Графитисти не презају да своје записе остављају и на вредним споменицима културе и историјским добрима од општег значаја. Као пример можемо навести бившу СФРЈ (Југославију), која је у рату од 1991. године доживела, поред материјалног разарања, и уништавање великог броја културних споменика. Једно од недела којим су се служиле све зарађене стране били су и графити. Они су се исписивали на свим културним и верским објектима да би испровоцирали супротну страну у рату. Овакав акт насиља над културом, може се подвести под вандализмом графита” (Ђорђевић, 2002: 410–411).

Многи графити имају и пропагандно-политичко дејство. У појединим ситуацијама графити могу бити и израз хуманих политичких циљева, али могу бити и израз ксенофобије и нетолеранције према одређеним друштвеним групама, пре свега мањинским. У нашем друштвеном контексту, упечатљив утисак остављају графити који показују дубоку вредносну и идеолошку расцепљеност и конфузију која је присутна у националном карактеру и виђењу прошлости и будућности. Велика је и присутност порука насиља и мржње кроз графите који се могу видети на јавним површинама. На пример, етикетирање политичара који нису по укусу неких појединаца или група као издајника, наркомана, хомосексуалаца; писање увредљивих симбола на верским објектима и преко плаката и фотографија политичких неистомишљеника; вређање и претња мањинским групама попут Рома, итд.

Ипак, графити не морају увек да имају суштинско девијантно обележје. На индивидуалном плану, графити су некад део доказивања, самопотврђивања и самооглашавања младих. На друштвеном плану, графити могу бити израз алтернативног мишљења и другачије сензибилности од владајуће колективне свести. Не треба заборавити колико су значајну улогу графити имали у друштвеним променама тоталитарних и ауторитарних политичких поредака. Некада су они били једино средство опозиционог деловања у борби са недемократским поретком.

Један део графита данас има признате уметничке, визуелне и експресивне вредности. Неки од таквих графита налазе се у угледним галеријама широм света. Зато се о графитима говори и као о „*уметносци сиреја*” и делу авангардне уметности. Графити су били и инспирација у многим областима уметности као што су сликарство, музика, филм, књижевност.

Шта узрокује писање графита не може се једнозначно одговорити. То зависи од критеријума за процену њихове природе и врсте графита. Индивидуално гледано, писање графита може бити узроковано личним фрустрацијама, усамљеношћу које ствара жељу за потврђивањем, немогућностима адекватне контроле агресивности, породичном дезорганизацијом, итд., у случајевима када графити имају јасан девијантни и вандалистички карактер. Неке примитивне поруке у графитима које симболизирају полност и сексуалност могу бити последица исказивања сексуалних незрелости и конфузије у развоју сексуалности. То је посебно присутно код адолесцената.

Друштвени узроци настанка графита су кључни. Графити су реакција на губитак животних шанси младих. Вандализмом и графитима малолетници изражавају свој однос према друштву упућујући увек неку поруку преко онога „што” уништавају и „како” уништавају, и по правилу то су увек оне вредности које нису свима доступне. На тај начин они, у највећем броју случајева, испољавају бунт против сопствене животне и друштвене позиције једним примитивним односом према нечему што је недоступно (Милосављевић, 2003).

Погодујући друштвени услови за масовност графита као поткултурног израза јесу: социјална и вредносна криза; политичка комешања; верска нетолеранција; друштвена раслојавања; маргинализација; отуђеност младих; културни плурализам, итд.

Графити су израз отуђености и дехуманизованости друштва како га млади доживљавају јер већина друштва није „скројена” по потребама младих. Зато су графити и реакција на „*духовни шојалишаризам*” који се промовише, нарочито кроз медије и тзв. „општедруштвени консензус”. Начин живота у градовима и „*архитектура тења*” и „живот у бетону” рађа духовну празнину и потребу младих да реагују на обезличеност живота у њима. Графити су једно од таквих средстава.

Графити су и последица губљења стварног контакта човека и природе. Човек је биће природе а не армираног бетона. Зато и не чуди колоритност графита кад су они изражени кроз ликовну форму или мурале. Графити тако постају замена за недостатак природе. По многим, зато се

и рађа *хомо-графитијус* или човек који свесно или несвесно тежи стварању графита.

ЗАКЉУЧАК

Вандализам и графитизам имају своје историјско значење и трајање, што значи да су као појаве (појава) дубоко уткане у друштвено ткиво и у трајне облике људског општења. У савременом друштву понајвише су везани за положај и статус младих у друштву и могућности њихове животне и социјалне испуњености. Писање графита је израз индивидуалности у безличном и отуђеном савременом свету и друштву у коме живе млади. Поједини графити настају као својеврсна естетска реакција на доживљај друштва и животне стварности која окружује људски свет, а нарочито свет младих. Такође, графити су, свакако, израз друштвеног стања, колективних осећања и поткултурних идентитета и зато их увек морамо узети у озбиљно разматрање у свакој дијагнози друштвене стварности.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић М. (1999): *Криминолошки лексикон*, Матица Српска, Нови Сад.
- Cloward R. and Lloyd O. (1960): *Delinquency and opportunity: A theory of delinquent gangs*, Free Press, Chicago.
- Cohen S. (1972): *Vandalism: Its Politics and Nature*, in: *Juvenile Delinquency, The Family and Social Group*, ed. J. B. Mays, Longmans, London, 1972.
- Cohen A. (1955): *Delinquent boys: The culture of the gang*, Free Press, Chicago.
- From E. (1984): *Anatomija људске деструктивности*, Naprijed, Zagreb.
- Geason S. and Wilson P. (1990): *Preventing Graffiti and Vandalism*, Australian Institute of Criminology, Canberra.
- Ђорђевић Р. (2002): *Лексикон њошкултура*, Зограф, Ниш.
- Југовић А. (2002): *Вандализам као њиш грусивеној насиља*, Зборник радова са саветовања „Деликти насиља – кривично-правни и криминолошки аспект”, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
- Милосављевић М. (2003): *Девујације и груштво*, Драганић, Београд.

GRAFFITI – BETWEEN VANDALISM AND ART

By Aleksandar Jugović

ABSTRACT

The author raises the question of relation between graffiti making (graffitism) and vandalism. Graffiti is the expression of reaction of primarily young population to dominating social values. Graffiti is a suitable means used by certain subcultures to make public announcements and draw attention to themselves and their experience of the world, life or society. Graffiti making is the exponent or indicator of great social and cultural changes. Having vandalistic or artistic character graffiti making is often a form of visualization of social changes or reaction of subculture groups or individual wish for expressing personal and social feelings. Writing graffiti is also an indicator of democratic and pluralistic orientation of society and social presence of free-thinking aesthete, but at the same time one part of graffiti making is undoubtedly a visible form of human destructiveness and vandalism.

Graffiti is a phenomenon spanning two extreme poles: vandalism and art. One part of graffiti has gained recognition as having artistic, visual and expressive value. Therefore graffiti is mentioned as „the art of spraying” and a part of avant-garde art. The other, big part of graffiti is directed to damaging material, cultural and religious values and has a clear vandalistic and destructive character. Where to classify graffiti (destruction or esthetics) creates a problem which is derived from a more general issue of relation of freedom of expression of individuals and groups and the destruction of material values. On account for that the article analyses the concept and characteristics of vandalism. The conclusion is that it takes a number of criteria, namely motivation, type of message, place of message, language of message, symbol of message and social consequences that may be induced by certain graffiti to evaluate whether graffiti can be characterized as deviant and vandalistic.